

OBILJEŽJE I ZNAČENJE NOVOGA SAVEZA (*B^ERÎT HĀDĀŠĀH*) U Jr 31,31-34

Božo LUJIĆ

Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Vlaška 38, p.p. 432, 10 001 Zagreb
blujic@globalnet.hr

Sažetak

Provedena je analiza Jr 31,31-34 u ovome članku pokazala da novi Savez nije samo obnovljeni stari Savez (Ch. Levin), da nije *restitutio ad integrum* te da nije u bitnome istovjetan sa starim Savezom (N. Lohfink, E. Zenger). Unatoč mnogim elementima iz prethodnoga Saveza koji ulaze i u »novi«, potrebno je istaknuti da je u Jr 31,31-34 posrijedi ipak veliki kvalitativni skok koji nismo zabilježili u dotadašnjem govoru o savezu između Boga i ljudi.

Prije svega, novi Savez se neće moći raskinuti nikakvim čovjekovim djelima i ostaje posve neuvjetovan kao potpuni čin slobode, dok su se drugi savezi u prošlosti mogli razvrći. U tom je novina novoga Saveza, jer on na određen način ostaje vječni Savez. Drugo, u prethodnoj Božjoj objavi Bog je govorio narodu »izvana«, preko proroka, svećenika. Dakle Tora je posredovana izvana kao zakon koji je trebalo izvršavati. Istina je da postoji smjer u proročkoj objavi kad Bog sve više i više ulazi u proročki život i tako njegova riječ postaje proročka riječ, a proročka riječ Božja riječ. No to je daleko od bilo kakva poistovjećivanja. Novi Savez pak predstavlja stapanje Božje i ljudske volje u jednu stvarnost. Konačno, rezultat takva Božjega djelovanja bit će i opraštanje svih grijeha kako pojedincima tako i cijeloj zajednici.

Novi Savez u svom konačnom domašaju znači stvaranje novoga čovjeka u kojem će Božja volja činiti vertikalnu ali i stvaranje novoga svijeta u kojem će taj čovjek činiti novu zajednicu u horizontalu.

Ključne riječi: novi Savez, raskinuti Savez, Tora, objava iznutra, spoznaja Boga, opraštanje grijeha.

Uvod

U svom komentaru Jeremijine knjige Tim Willis postavlja snažnu tvrdnju da je ulomak Jr 31,31-34 izvršio »dubok utjecaj na kršćansku interpretaciju SZ, pa čak i cijele Biblije«¹. Negativan utjecaj ovaj autor vidi u tome što su kršćani vrlo često na temelju razlikovanja učenja Staroga i Novoga zavjeta u ovome tekstu počeli zanemarivati poruku Staroga zavjeta. Walter Brueggemann iznosi slično mišljenje naglašavajući da je »ovo proročanstvo obećanja bilo najpoznatije i najraširenije od svih Jeremijinih obećanja«². I on je uvjeren kako je kriva interpretacija s kršćanske strane – usmjeravajući tekst samo na Novi zavjet – razorila mostove prema SZ i kako je dovela do odvajanja židovstva od kršćanstva.

Drugi pak autori ističu da je »proročanstvo o novom Savezu u 31,31-34 jedinstveno u SZ i da pokreće neka od najdalekosežnijih pitanja o naravi nade izražene u ovoj književnosti«³. R. Davidson pak upozorava da je ovo mjesto, prema uvjerenju bibličara, jedan od vrhunaca Staroga zavjeta te je za njegovo razumijevanje stoga potrebno sići na dno i sagledati ga u okviru Jeremijine knjige.⁴

S druge pak strane, mnogi autori ukazuju da se pojam »novi Savez« pojavljuje samo na ovome mjestu u Starome zavjetu i da u tom smislu Jr 31,31-34 predstavlja jedinstven tekst.⁵ Zbog svega toga tekst je u povijesti bio puno i na različite načine interpretiran, ali isto tako zavređuje da se u novim okolnostima i s novim spoznajama ovome značajnome tekstu posveti posebna pozornost. Ispravno shvaćanje ovoga teksta može omogućiti ispravan odnos dvaju Zavjeta ali i ispravan odnos kršćanstva i židovstva.

1. Jr 31,31-34 u okviru povijesnokritičkog istraživanja

Oznake i obilježja ulomka 31,31-34 pokretale su i još uvijek pokreću nova pitanja o autoru tog teksta i vremenu njegova nastanka u okviru cijele Jeremijine

¹ Tim WILLIS, *Jeremiah – Lamentations*, Joplin, 2002., 255.

² Walter BRUEGGEMANN, *A Commentary on Jeremiah. Exile & Homecoming*, Michigan – Cambridge, 1998., 291.

³ Ronald Ernest ROBERTS, *Jeremiah*, Atlanta, 1988., 189.

⁴ Robert DAVIDSON, *Jeremiah and Lamentations*, Louisville, 2001., 88. Slično mišljenje zastupa i E. A. Martens koji ukazuje kako Jr 31,31-34 gleda unatrag prema Savezu na Sinaju a naprijed prema Mesiji. Usp. Elmer A. MARTENS, *Jeremiah*, Scottsdale, 1986., 194.

⁵ Gerald L. KEOWN, *Jeremiah 26–52*, Dallas, 2002., 130. Tekst se ne nalazi nigdje drugdje u SZ, iako se sličnih mjesta može naći: Iz 41,18-20; 42,6-13; 43,18-21; 44,3-5; 45,14-17; Ez 16,60-63; 34,11-31; 36,8-15; 37,11-14; Jo 2,18-32.

knjige te u okviru Knjige utjehe Jr 30 – 33. Osnovno je pitanje li je autor 31,31-34 prorok Jeremija ili je taj ulomak nastao kao djelo određene kasnije preradbe koja se označava kao deuteronomijsko-deuteronomistička. Stavovi su i mišljenja bili i ostali podijeljeni i različiti. Tako su autentičnost ovome tekstu u pogledu Jeremijina autorstva osporili svojedobno R. Smend i B. Duhm⁶, dok su na drugoj strani P. Volz⁷ i G. von Rad⁸ te u novije vrijeme i W. L. Holladay⁹ navedeni tekst o novom Savezu pripisivali u nekom obliku samome Jeremiji. Međutim velik broj autora novijega vremena – kao što su primjerice W. Thiel¹⁰, S. Herrmann¹¹, S. Böhmer¹² – vide u njemu na djelu u mnogim elementima ruku deuteronomističke predaje.¹³

S druge strane, W. Groß u svojoj knjizi u kojoj obrađuje različite koncepte starozavjetnoga Saveza i donosi raspravu o novome Savezu ide značajan korak dalje u »pomlađivanju« teksta o novome Savezu u Jr 31,31-34. Na tragu takve tvrdnje ovaj autor iznosi mišljenje: »Da Jr 31,31-34 pokazuje prvenstveno odnose prema deuteronomističkim i preddeuteronomističkim tekstovima u Jeremijinoj knjizi ali i izvan Jeremijine knjige, često je dostatno detaljno dokazivano. Ali stanoviti razlozi govore za to da bi se mogao postulirati i poslije-deuteronomistički autor. Govor o novome *b'rit* bez svake je paralele. Kidanje Saveza u 31,32c treba razumjeti zbog 31,33de kao neposlušnost prema Tori. Nedostaju, međutim, svako šiljenje na glavnu zapovijed i svaka naznaka tuđih kultova koji bi se iz deuteronomističkih sklopova možda očekivali. Isto tako nedostaje svaka inicijativa naroda, naročito ključni pojam iz Pnz 4,29-31; 30,1-10: 'Obraćanje JHVH'.«¹⁴

⁶ Bernhard DUHM, *Das Buch Jeremia*, Tübingen – Leipzig, 1901., 254.

⁷ Usp. Paul VOLZ, *Der Prophet Jeremia*, Leipzig, 1928., 296.

⁸ Usp. Gerhard von RAD, *Die Theologie des Alten Testaments*, II. *Die Theologie der prophetischen Überlieferungen Israels*, München, 1975., 220-223.

⁹ William L. HOLLADAY, *A Commentary on the Book of the Prophet Jeremiah. Chapters 26-52*, Minneapolis, 1989., 197.

¹⁰ Winfried THIEL, *Die deuteronomistische Redaktion von Jer 26-45*, Neukirchen-Vluyn, 1973.

¹¹ Siegfried HERRMANN, *Die prophetischen Heilserwartungen im Alten Testament. Ursprung und Gestaltwandel*, Stuttgart, 1985.

¹² Siegfried BÖHMER, *Heimkehr und neuer Bund. Studien zu Jeremia 30-31*, Göttingen, 1976., 74-79.

¹³ Usp. Dio rasprave o tom pitanju: Božo LUJIĆ, *Iskustvo Boga i čovjeka u Jeremijinoj knjizi*, Zagreb, 1985., 131-133.

¹⁴ Walter GROß, *Zukunft für Israel. Alttestamentliche Bundeskonzepte und aktuelle Debatte um den neuen Bund*, Stuttgart, 1998., 144-145. Ovaj autor navodi konkretne vidove obrade Jeremijine knjige od strane pojedinih autora s obzirom na utjecaj deuteronomističke i preddeuteronomističke književnosti: deuteronomističku frazeologiju (W. Thiel), deuteronomističku teologiju Jeremijine knjige (D. Vieweger), osobito uske odnose prema Knjizi utjehe (G. Fischer).

Ovaj autor ukazuje da Jr 31,33, koji govori o oprostima grijeha, stoji u izravnom kontrastu prema Jr 17,1 u kojem se izrijekom tvrdi da su grijesi naroda urezani u ploče njihova srca dijamantnom pisaljkom. U Jr 31,33 govor je o upisivanju Tore u srce ali kao pisanoga svitka što je – prema mišljenju W. Groša – obilježje deuteronomističke predaje, ali se istodobno dovodi u pitanje deuteronomijsko-deuteronomistički princip pisane Tore i to u korist srca, odnosno središta osobe. Time se dovodi u sumnju prihvaćanje Tore koja bi bila unaprijed dana. Ta je teza pojačana i time što je doveden u pitanje drugi princip ove predaje: onaj učenja i poučavanja. Stoga ovaj autor zaključuje: »Iz tih razloga potrebno je Jr 31,31-34 pripisati autoru, koji doduše poznaje deuteronomističke teologumene i obrasce, ali time oblikuje u svojoj tendenciji posljededeuteronomistički iskaz.«¹⁵

U okviru povijesnokritičkoga istraživanja vrijedno je ukazati i na najnovije stavove W. H. Schmidta¹⁶ u kojima ukazuje na »momente kontinuiteta i diskontinuiteta«. Autor ostaje pri uvjerenju bibličara da je tekst nastao kao proizvod preradbe, ali je uvjerenja da »obećanje sadržajno-motivacijski živi iz proročkog duha i ne nalazi se slučajno u sklopu djelovanja Jeremijine poruke. Ono – izraženo zaoštreno – sa svojim radikalnim uvidima, vrhuncima i dubinama omogućuje da se pojave pitanja na koja Jr 31ss daje odgovor.«¹⁷

Zanimljivo je da se znanstveno istraživanje ovoga teksta odjednom suzilo i zaoštrilo u raspravu oko prijevoda jezičnoga izričajnoga sklopa בְּרִית הַדָּשָׁה (b^erît hādāšāh) (31,31) za što je bio zaslužan Ch. Levin.¹⁸ Kako prevesti taj izričajni sklop: »novi Savez« ili pak »obnovljeni Savez« što svakako nije samo beznačajna jezična nijansa. Usljedio je odmah drugi korak: je li novi Savez drugi Savez ili je pak postojeći ali sada poboljšani Savez. Ch. Levin podrazumijeva pod »novim Savezom« *restitutio ad integrum*. Prema tomu kod Ch. Levina bi se radilo o poboljšanom starome Savezu.

¹⁵ Isto, 146.

¹⁶ Usp. Werner H. SCHMIDT, Der »neue Bund« als Antwort auf Jeremias kritische Einsichten, u: Christian DOHMEN – Christian FREVEL (ur.), *Für immer verbündet. Studien zur Bundestheologie der Bibel*, Stuttgart, 2007., 187-193.

¹⁷ Isto, 187.

¹⁸ Usp. Christian LEVIN, *Die Verheißung des neuen Bundes in ihrem theologiegeschichtlichen Zusammenhang ausgelegt*, Göttingen, 1985., 138-140. Vidi također: Walter GROß, *Zukunft für Israel. Alttestamentliche Bundeskonzepte und aktuelle Debatte um den neuen Bund*, 146 s.

U diskusiju su se umiješali N. Lohfink¹⁹ i E. Zenger²⁰. N. Lohfink zastupa mišljenje da je »novi Savez« u bitnome kvalitativno istovjetan onome Savezu na Sinaju, a E. Zenger naglašava da je novi Savez stoji u kontinuitetu sa starijima unatoč nekim razlikama. Njihova mišljenja nisu previše udaljena jedno od drugoga, jer i N. Lohfink tvrdi da je i u novom Savezu Božji odnos jednak kao i u starome. Istina, za Lohfinka je stari raskinut i tako ne postoji, pa ga je Bog iznova dao – ali to je stari Savez. Tako se rasprava o ulomku Jr 31,31-34 ukotvila na temeljnoj točki »novoga Saveza«, njegovu teološkom značenju i odnosu prema budućnosti.²¹

2. Egzegetski i teološki kontekst Jr 31,31-34

Jeremijin tekst 31,31-34 nalazi se – kao što smo rekli – u dijelu Jeremijine knjige koji se zove Knjiga utjehe (Jr 30,1 – 33,26). Inače, Jeremijino poslanje opisano je da u 1,10 da »čupa i sadi i da ruši i gradi«. Ova poglavlja (Jr 30 – 33) nazivaju se upravo Knjigom utjehe jer nose obilježja Jeremijine pozitivne djelatnosti: građenja i sađenja. Jeremijino se poslanje temelji na spoznaji Boga koji nosi u sebi dvije važne teološke odrednice na kojima su zasnovana obećanja: Prvo, Bog je vjeran i on ne napušta i ne ostavlja svoj narod na cjedilu što je osobito istaknuto u tekstovima 30,12-17 i 30,20. Drugo, Bog je moćan ispuniti svoje obećanje unatoč Izraelovoj nevjernosti i unatoč moći zemaljskih carstava.²² Sve to ukazuje da će Bog čak i na dnu Izraelove povijesne egzistencije – u progonstvu, započeti novi život naroda. Knjiga utjehe nosi poruku o takvome Bogu i utjehu narodu u sadašnjem stanju, ali i otvara budućnost koja će biti budućnost života.

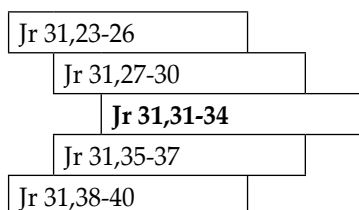
¹⁹ Usp. Norbert LOHFINK, *Der niemals gekündigte Bund. Exegetische Gedanken zum christlich-jüdischen Dialog*, Freiburg – Basel – Wien, 1989., 59-62. Norbert LOHFINK, *Bundestheologie im Alten Testament. Zum gleichnamigen Buch von Lothar Perlit. Studien zum Deuteronomium und zur deuteronomistischen Literatur 1*, Stuttgart, 1990., 325-364. Toj temi su u potpunosti posvećena dva broja *Quaestiones disputatae* (dalje: QD): Erich ZENGER (ur.), *Der Neue Bund im Alten. Zur Bundestheologie der beiden Testamente*, QD, 146 (1993.); Hubert FRANKENMÖLLE (ur.), *Der ungekündigte Bund? Antworten des Neuen Testaments*, QD, 172 (1998.); zatim Christian DOHMEN – Christian FREVEL (ur.), *Für immer verbündet. Studien zur Bundestheologie der Bibel*, Stuttgart, 2007.

²⁰ Usp. Erich ZENGER, *Das erste Testament zwischen Erfüllung und Verheißung*, u: QD, 159 (1995.), 51-56.

²¹ Usp. Walter GROß, *Zukunft für Israel. Alttestamentliche Bundeskonzepte und aktuelle Debatte um den neuen Bund*, 153-188.

²² Usp. Walter BRUEGGEMANN, *A Commentary on Jeremiah. Exile & Homecoming*, 266.

Knjiga utjehe donosi pet kratkih proročanstava spasenja²³ usredotočenih prema središnjem obećanju – a to je novi Savez. Ta obećanja u hijastičkoj strukturi okružuju ono 31,31-34 i pokazuju njegovo središnje mjesto u Božjoj djelatnosti u budućnosti. Evo te strukture:

Uočljivi su paralelni strukturni elementi: Prvo i peto proročanstvo odnose se na spasenje Jeruzalema dok drugo i četvrto naglašavaju odgovornost pojedinca za grijehе ali jednako tako i Božju odlučnost da pomogne Izraelu u preživljavanju. Unutar tih kontrastnih dijelova uvršteno je proročanstvo o novome Savezu i opraštanju grijehа. Zajedničko je ovim proročanstvima što stvaraju okvir za Božje djelovanje u budućnosti koje će imati restauracijsko obilježje.

U prvome proročanstvu (31,23-26) uvodnim poslaničkim obrascem govori Gospodin u prvome licu i obećava spasenje Judeji i gradovima čime se obznanjuje da će obnova zahvatiti i gradove i sela. Ipak će njezino žarište biti smješteno u Hram u Jeruzalemu. Obnova života povezana je s Božjim djelovanjem.²⁴

Drugo proročanstvo 31,27-30 započinje eshatološkom formulom: »Evo dolaze dani« u kojem se anticipira novi početak za Izrael i Judeju. U tekstu se nalazi šest glagola koje inače susrećemo u Jeremijinu pozivu u 1,10. Nije posrijedi samo rušenje i uništavanje, nego jednako tako sađenje i građenje. Bog će bdjeti (*šqd*) da se sve to i ostvari.²⁵ Unatoč uništavanju, rušenju i nestanku Bog će svojim »bdijenjem« stvoriti prostor života i ljudima i životinjama i biljkama.

Četvrto proročanstvo (31,35-37) doneseno je u himničkom obliku, a Božje ime označeno kao *Jhvh s'ebā'ôt*. Stabilnost vremena zajamčena od strane Gospodina omogućuje život na zemlji. Tekst nas podsjeća na Post 1 gdje je Bog

²³ Pri izradi ove strukture i njezina oblikovanja od velike važnosti bila je analiza koju je načinio u svom komentaru Jeremijine knjige Gerald L. KEOWN, *Jeremiah 26–52*, 126-127.

²⁴ Usp. Georg FISCHER, *Jeremia 26–52*, Freiburg – Basel – Wien, 2005., 165-168. Ovaj autor navodi različita mišljenja glede onoga koji govori u 31,26. Redci 31,23-25 dolaze iz Božjih usta pa su neki skloniti pridodati im i redak 26. Velika većina bibličara podrazumijeva pod »ja« proroka Jeremiju. Jeronim je vidio da tu govori narod, a neki druge svode ga na autora ili pisca knjige.

²⁵ Walter BRUEGGEMANN, *A Commentary on Jeremiah. Exile & Homecoming*, 290. Taj glagol *šqd* značajan je po svojim teološkim konotacijama jer ističe da je Bog bdio nad svim što se dogodilo, ali isto tako i da će jednako bdjeti i nad onim što je obećao da se ostvari.

gospodar i mora i kopna, ali nas upućuje i na savez s Noom (Post 9,8-17).²⁶ Moćnost na prirodnom području jamči Božju moć i na povijesnom. Kao što je Bog učvrstio prirodni tijek, on će jednako tako učvrstiti i onaj povijesni, a to je onda za Izrael jamstvo da će mu otvoriti budućnost.

Peto proročanstvo (31,39-40) obećava Jeruzalemu dalekosežnu promjenu u vidu izgradnje porušenoga grada. Ta se izgradnja odnosi na sve strane porušenoga grada. Od svega je ipak najvažnije da će da će grad biti »Svetinja Gospodinova« (*qōdeš lajhvh*).²⁷ Grad neće nikada više propasti, ali nisu posrijedi učvršćene zidine, nego Božja prisutnost u Gradu. Obećanje ljudima završava s pogledom na ono mjesto koje je nakon prijestupa u prošlosti nanovo nastanjivo, ispunjeno Božjom prisutnošću.

3. Novi Savez (*b^erît hādāšāh*) u Jr 31,31-34: novo Božje osobno i neraskidivo povezivanje

Kao što je vidljivo iz gore navedenoga prikaza strukture pet proročanstava spasenja u završnom dijelu Knjige utjehe, Jr 31,31-34 zauzima središnji položaj kako u strukturalnom tako i u sadržajnom smislu. G. Fischer opravdano zamjećuje: »Najavljivanje 'novoga Saveza' u ovim stihovima pribavilo im je djelovanje i recepciju koje nadilaze sva druga mjesta u Jr. Kao dokaz za to može poslužiti Heb 8,8-12 koja retke 31-34 doslovno navodi i tako predstavlja najduži starozavjetni citat u Novome zavjetu. Tu Bog najavljuje da će ljudima darovati produbljenu, osobnu, neraskidivu povezanost sa sobom.«²⁸

Naime, već u Jr 11,10 Gospodin sa svoga gledišta ustanovljuje da su »dom Izraelov« i »dom Judin« »prekršili Savez« koji je sklopio s Izraelcima i Judejcima – *הַפְּרוּ בֵּית־יִשְׂרָאֵל וּבֵית־יְהוּדָה אֶת־בְּרִיתִי אֲשֶׁר כָּרַחִי אֶת־אֲבוֹתָם* (*hēpērû bêt-isrā'el ûbêt-jēhūdā 'et-b^erîtî 'āšer kārattî 'et-'ābôtām* – »Judeja i Izrael prekršili su moj Savez koji sam sklopio s njihovim očevima«), dok u 14,21 narod iz svoje perspektive drži da postoji Savez, makar i u oslabljenom obliku, pa stoga u molitvenom obliku vapi : »Sjeti se svoga Saveza s nama i nemoj ga raskinuti« – *זְכֹר אֶל־תְּפִרַּת בְּרִיתְךָ אֲתָנִי* (*z^ekōr āl-tāpēr b^erît-kā'ittānû*).²⁹

²⁶ Usp. Gerald L. KEOWN, *Jeremiah 26–52*, 136.

²⁷ Usp. Georg FISCHER, *Jeremia 26–52*, 179-180.

²⁸ *Isto*, 170.

²⁹ Hošea ne govori o raskidanju saveza, nego o narodu kao o »preljubnici«. Preljub je nužno vodilo raskidanju braka (usp. Hoš 2,2-13). Međutim Hošea najavljuje i uspostavljanje novih zaručničkih odnosa između Boga i naroda gdje je posrijedi obnova cijele zemlje (Hoš 2,14-23). Usp. također: Božo LUJČIĆ, *Drugi – mogućnost ljubavi*, Zagreb, 2003., 173-185. Također: Tim WILLIS, *Jeremiah – Lamentations*, Joplin, 2002., 256.

Na toj pozadini i u već analiziranom egzegetskom i teološkom kontekstu možemo razumjeti riječi o »novome savezu«. ³⁰ U sredini od pet proročanstava spasenja nalazi se upravo ono o »novome Savezu« (31,31-34). Budući da se sintagma בְּרִית הַדָּשָׁה (b^erît hādāšāh) nalazi samo na ovome mjestu u SZ, onda su njegova poruka, obilježje i značenje još važniji i izazovniji. Ta nam sintagma nameće pitanje: što je to novo u »novome Savezu«?

No pogledajmo najprije strukturu samoga teksta. ³¹

<p>יָמִים יָמִים בָּאִים נֹאמְרֵיהוּנָה וְכָרַתִּי אֶת־בֵּית יִשְׂרָאֵל ³¹</p> <p><i>hinnēh jāmîm bā'im n^eum-Jhvoh v^ekārattî 'et-bēt jisrā'ēl</i></p> <p>»Evo dolaze dani« – riječ je Gospodnja – »kad ću s Izraelom</p>
<p>וְאֶת־בֵּית יְהוּדָה בְּרִית הַדָּשָׁה :</p> <p><i>v^eet- bēt j^ehūdāh b^erît hādāšāh</i></p> <p>i Judejom sklopiti novi Savez.</p>
<p>לֹא כִבְרִית אֲשֶׁר כָּרַתִּי אֶת־אֲבוֹתָם בְּיוֹם הַחֲזוֹקִי בְיָדָם ³²</p> <p><i>lō' kabb^erît 'āšer kārattî 'et-'ābôtām b^ejôm hēhēzîqî b^ejādām</i></p> <p>Neće to biti Savez kakav sam sklopio s njihovim očevima u onaj dan kad sam ih uzeo za ruku</p>
<p>לְהוֹצִיאֵם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם אֲשֶׁר־הִקְמָה הִפְרוּ אֶת־בְּרִיתִי וְאָנֹכִי</p> <p><i>l^ehōsî'ām mē'eres misrājîm 'āšer-hēmmāh hēpērû 'et-b^erîtî v^e'ānōkî</i></p> <p>kako bi ih izveo iz Egipta. Taj su moj Savez oni raskinuli,</p>
<p>בְּעֻלְתִּי בָם נֹאמְרֵיהוּנָה:</p> <p><i>bā'alttî bām n^eum-Jhvoh</i></p> <p>iako sam ja bio njihov gospodar« – riječ je Gospodnja.</p>

Kao što se može vidjeti iz postavljene strukture najprije dolazi najava »novoga Sveza« uvedena eshatološkom formulom »dolaze dani« (*jāmîm bā'im*) čime se stavlja sadržaj 31,31-34 u budućnost a ne u sadašnjost kao što to neki egzegeti predlažu. ³² Istodobno se navode partneri tog saveza. Inicijativa dolazi nedvojbeno od Gospodina koji tvrdi da će on – Gospodin sklopiti (*kārattî*) i to

³⁰ Već je ranije u biblijskim spisima spominjano sklapanje saveza, ali ovdje je riječ o savezu u jedini, tako da već i ta činjenica predstavlja kako je posrijedi doista nešto novo.

³¹ Prijevod na hrvatski je vlastiti koji je načinjen za novi prijevod Biblije u okviru izdanja Hrvatskoga biblijskoga društva.

³² Usp. kritičku analizu teksta i prijedlog prijevoda: William McKANE, *A Critical and Exegetical Commentary on Jeremiah*, Edinburgh, 1986., 817. Autor kritički raspravlja s W. Rudolphom koji tvrdi da se tekst odnosi samo na Izrael, a ne i na Judeju pa stoga predlaže da se iz teksta briše Judeja budući da pretpostavlja da se tekst odnosi na sadašnjost.

uz osobno jamstvo.³³ Tekst očito pretpostavlja onaj u Jr 11,10 u kojem se govori o kidanju saveza između Gospodina i naroda.³⁴

Bitan izričaj ne samo ovoga retka nego cijeloga teksta jest בְּרִית הַדָּשָׁה (*bərît hādāšāh*)³⁵ koji stoji na kontrastnoj pozadini לֹא כְבָרִיתָ לֹא (lō' kabberît) čime se ističe njegova drukčijost. Tekst više naglašava tu drukčijost »novoga Saveza« nego samu činjenicu njegova sklapanja, kao to ističe W. Groß.³⁶ Autor teksta 31,31-34 najprije pojašnjava što i kakav »novi Savez« neće biti pa potom donosi obilježja i sadržaj »novoga Saveza«. Novi Savez ima prije svega druge adresate od onoga staroga. Adresati »staroga Saveza« bio je naraštaj onih koje je Gospodin izveo iz Egipta, a sada su to dva kraljevstva: Izrael i Judeja. Isto tako kontrast postoji između Gospodina koji je sklapao Savez i onih koji su ga raskinuli. Upravo je osobna zamjenica הִמָּה (*hēm māh*) snažno naglašena. Ova zamjenica odnosi se kako na Izrael i Judeju tako i na naraštaj otaca. Svi su oni raskinuli Savez. Ne veli se u čemu se sastojalo raskidanje Saveza, ali iz 31,33 može se zaključiti da je posrijedi neuvažavanje i neposlušnost prema sinajskoj Tori. Govor o izvođenju iz Egipta izdaleka ukazuje i na događaje na Sinaju u Izl 19 – 24, a uzimanje za ruku je metafora Božjega osobnoga vođenja i blizine. To je pojačano u ovome retku Božjom tvrdnjom: iako sam ja bio njihov gospodar: בָּעַלְתִּי בָם (*bā'altî bām*) gdje su sadržane i nijanse da je Gospodin bio »muž« Izraela.³⁷ To nas podsjeća na Jr 11,15-16 gdje se ističe intimnost i međusobna afektivna povezanost između Gospodina i njegova naroda.

Kao što je uobičajeno u jednoj duhovnoj shemi da prijašnje stanje bude nadomješteno novim i boljim, tako se već u sljedeća dva retka naznačuje novost novoga Saveza:³⁸

כִּי זֹאת הַבְּרִית אֲשֶׁר אֶכְרַת אֶת־בֵּית יִשְׂרָאֵל אַחֲרֵי הַיָּמִים הָהֵם³³
kî zō't habbərît 'āšer 'ekrōt 'et-bēt jisrā'el 'ahārē hajjāmîm hāhēm
 Nego: ovo je Savez koji ću sklopiti s Izraelom poslije onih dana –

³³ Usp. Gerald L. KEOWN, *Jeremiah 26–52*, 131.

³⁴ »Jr 11 konstruirao je kontinuitet grijeha od generacije očeva u Egiptu preko dviju država Izraela i Judeje pa sve do fiktivno konstruirane generacije kojoj se Jeremija obraća.« Tako Walter GROß, *Zukunft für Israel. Alttestamentliche Bundeskonzepte und aktuelle Debatte um den neuen Bund*, 141.

³⁵ Savez je slobodan i sporazuman ugovor dviju strana o međusobnim odnosima iz čega proizlaze obveze za obje strane. Usp. Robert DAVIDSON, *Jeremiah and Lamentations*, 88.

³⁶ Walter GROß, *Zukunft für Israel. Alttestamentliche Bundeskonzepte und aktuelle Debatte um den neuen Bund*, 140.

³⁷ Usp. Georg FISCHER, *Jeremia 26–52*, 172.

³⁸ I ovdje je uporabljen vlastiti prijevod koji je autor načinio u okviru novoga prevođenja Staroga zavjeta za Hrvatsko biblijsko društvo.

<p>נאם־יהוה נחתי את־תורתִי בקרבם ועל־לבם <i>n^e'um-Jhvh nātattī 'et-tôrātī b^eqirbām v^e'al-libbām</i> riječ je Gospodnja: Staviti ću svoj Zakon u njihovu nutrinu</p>
<p>אכתבנה והייתי להם לאלהים והמה יהיו־לי לעם: <i>'ekttābēnnāh v^ehājītī lāhem lē'lohīm v^ehēm māh jihjū-lī l^e'ām</i> i upisati u njihovo srce. I bit ću njihov Bog, a oni će biti moj narod.</p>
<p>וְלֹא יִלְמְדוּ עוֹד אִישׁ אֶת־רעהוֹ וְאִישׁ אֶת־אָחִיו לֵאמֹר דְּעוּ <i>v^elō' j^elammē dū 'ōd 'iš 'et-rē'ēū v^e'iš 'et-'āhîv lē'mōr d^e'ū</i> I neće nitko više podučavati svoga bližnjega a niti svoga brata govoreći:</p>
<p>אֶת־יהוה כִּי־כֹלֵם יִדְעוּ אוֹתִי לְמִקְטָנָם וְעַד־גְּדוֹלָם <i>'et-Jhvh kî-kūllām jed'ū 'ōtī l^emiqtannām v^e'ad-g^edōlām</i> Spoznajte Gospodina nego će me spoznati svi, od maloga do velikoga, –</p>
<p>נאם־יהוה כִּי אֶסְלַח לְעוֹנֵם וְלִחַטָּאתָם לֹא אֶזְכֹּר־עוֹד: <i>n^e'um-Jhvh kî 'eslah la'āvōnām ūl'hattā'tām lō' 'ezkor-'ōd</i> riječ je Gospodnja, jer ću oprostiti njihovu krivicu i njihovih se grijeha neću više sjećati.</p>

U ovome dijelu obećanje je zapravo spojilo obje »kuće« u »Izraela«, a izričaj »poslije onih dana« ukazuje na budućnost. Posve je očito da će novi Savez biti sklopljen nakon raskida onoga staroga, ali se u ovome retku (31,33) naglašava da je raskid Saveza rezultat brojnih naraštaja. G. L. Keown konstatira: »Novi će Savez biti uspostavljen između istih partnera, Gospodina i Izraela. Obiteljska formula Saveza na kraju retka jezgrovitopriopćava taj kontinuitet.«³⁹

U ovome se retku pokazuje u čemu će biti jedna od novina novoga saveza i pretpostavlja Jr 17,1: »Judin grijeh upisan je željeznom pisaljkom, urezan dijamantnim vrškom u pločicu njihova srca i u rogove njihovih žrtvenika...« I u Jr, 31,33 govor je o Tori koju Bog daje, ali ne više na kamenim pločama koje se mogu razbiti i koje su prostorno ograničene nego Toru upisuje u ljudsko srce koje je univerzalan »materijal«. Poveznica sa Sinajskim savezom nazire se

³⁹ Gerald L. KEOWN, *Jeremiah 26–52*, 132. Formula se pojavljuje četiri puta u Jr referirajući se dva puta na Savez na Sinaju/Horebu (7,23; 11,4), a dva puta na obećanje za budućnost (24,7; 32,28). Hošea je bio prvi prorok koji je formulirao obećanje o pomirenju u pojmovima ove formule portretirajući savez: »Vi ćete biti moj narod, a ja ću biti vaš Bog« (Hoš 2,25). Ezekiel u formulu Saveza sažima odnos obećan poslije suda, povratak u zemlju, pročišćenje i preobrazba srca i duha od strane Boga (Ez 11,20; 14,11; 34,30-31; 36,28; 37,23.27).

i u leksiku. I tamo i ovdje Bog piše כתב (*ktb*), i tamo i ovdje je תורה (*tôrāh*) i tamo i ovdje Bog daje נתן (*ntn*). Međutim, unatoč zajedničkim leksičkim elementima novi Savez je ipak različit. Tora kao objava Božje volje ostaje ista, ali se metaforom pisanja u srce pokazuje kako će izvanjski ograničen i ranjiv stari sustav pisanih dokumenata i ljudskih posrednika biti definitivno uklonjen.⁴⁰

Upravo ova metafora srca⁴¹ obznanjuje da će nutarnje prepreke za usavršavanje odnosa saveza biti uklonjene. Ako je Božja riječ u srcu kao središtu čovjekove osobe, onda će ona biti najučinkovitija zaštita da srce ne postane središte zla i grijeha. Jeremija već kritizira takvo »srce« kao שְׁרִירֹת לֵב (*š'rirût lēb*), »otvrdnulo srce« (Jr 13,10; 23,17).⁴² S takvim središtem svoga bića narod ne može jednostavno činiti dobro. Jeremija rabi vrlo efektanu metaforu: »Može li Etiopljanin promijeniti kožu svoju? Ili leopard krzno svoje? A vi, možete li činiti dobro, navikli da zlo činite?« (Jr 13,23). Sadržaj Saveza odnosi se na slaganje s Božjom voljom izraženoj u Tori. Upisivanje Tore u srce potkrijepljeno je formulom sklapanja Saveza: »Ja ću biti njihov Bog, a oni će biti moj narod.« Iz toga se smije zaključiti kako je darivanje Tore u čovjekovo srce najvažniji čin »novoga Saveza«, jer će središte čovjeka biti oplemenjeno ispunjavanjem Božje volje.

Upravo na ove spoznaje vežu se u Jr 31,34 dva jednako tako važna događaja koji će se zbiti kao posljedica stavljanja Božje Tore u čovjekovo srce: to je poznavanje Boga ידע יהוה (*jd' Jhvh*) i radikalno oprostjenje grijeha פָּוֶן סְלַח (*āvōn slh*). Spoznaja Boga je sintagma koju susrećemo i kod drugih proroka. Hošea polazi od toga da Izrael svećenici, kraljevi i narod jednostavno nisu spoznali tko je stajao iza darova što su ih dotada obilno uživali. Riječ je prvenstveno o zemlji i darovima zemlje: kruhu, piću, lanu, vuni (Hoš 2,7). Narod je na čelu sa svojim najodgovornijim ljudima zamijenio »Slavu« »Sramotom«, Darovatelja darovima. Između darovatelja i darova i primatelja narušen je normalan odnos davanja i primanja, a takvo stanje Hošea imenuje »nepoznavanjem«.

⁴⁰ Usp. Isto, 133–134.

⁴¹ Hans Walter WOLFF, *Anthropologie des Alten Testaments*, München, 1973., 68-95; ovdje 68. »Najvažnija riječ za nauk o jeziku starozavjetne antropologije prevodi se u pravilu sa 'srce'. U najuobičajenijem obliku *lēb* susreće se u hebrejskom Starome zavjetu 598 puta, a u obliku *lēbāb* 252 puta, te na aramejskom u Danielovoj knjizi *lēb* jednom, a *l'ēbāb* 7 puta; ukupno dakle 858, a time i najčešći antropološki pojam.«

⁴² Usp. Božo LUJIC, *Iskustvo Boga i čovjeka u Jeremijinoj knjizi*, 92-100. *Lēb* znači prije svega organ (Ps 38,11; 37,15; Hoš 13,8), ali u prenesenom značenju i središte (Iz 15,8; 23,14). Isto tako ima i funkciju tjelesnih, duševnih i duhovnih procesa u čovjeku, jer je središte čovjekovih osjećaja: boli, radosti, straha, oćajanja. Od duhovnih funkcija u SZ *lēb* obavlja spoznaju, ali jednako tako i sjećanje. Tu su također i funkcije uvida, mudrosti i kritičkoga suda.

Izraelova dubinska krivnja leži upravo u nepoznavanju, što je nadasve razvidno iz Hoš 2,10: »I ona nije razumjela da joj ja davah i žito i mošt i ulje, da je ja obasipah srebrom i zlatom od kojega načiniše baale.« Stoga ne iznenađuje što se u Hoš 4,1: »Nema više vjernosti, nema ljubavi, nema znanja Božjega u zemlji...« – כִּי אֵין־אֱמֶת וְאֵין־חֶסֶד וְאֵין־דַּעַת אֱלֹהִים (ki 'ên-'emet v'ên-hesed v'ên-da`at 'êlôhîm).

Spoznaja Boga igra u Jeremijinoj knjizi značajnu ulogu. Tako glagol *spoznavati* (*jd'*) nalazimo već u Jeremijinu pozivu za proroka (1,5s) gdje spoznavanje pretpostavlja činjenicu da je prorok već prije spoznat. U svezi s tim događajem W. Rudolph dobro zamjećuje da za Jeremiju ne vrijedi više pravilo egzistencije: *Cogito, ergo sum* (Mislim, dakle jesam), nego *Cogitor, ergo sum* (Spoznat sam, dakle jesam).⁴³ U Jeremije se nalazi cijeli raspon uporabe ovoga glagola koji se kreće od zahtjeva za spoznajom (2,19.23; 5,1) do optužbe da dužnosnici, svećenici (2,8), mali i veliki (5,4), pa čak ni cijeli narod ne spoznaju Gospodina. Ostajući na tom tragu Jeremija zaključuje da je činjenje »pravde i prava« zapravo istinsko poznavanje Boga (Jr 22,15-16).⁴⁴ K tomu se treba uzeti ozbiljno Jeremijina pritužba koja se odnosi na narod kao cjelinu (Jr 2,13): »Jer dva je zla učinio moj narod: ostavio je mene, izvor žive vode i iskopao sebi spremišta, ispucana spremišta koja vodu držati ne mogu.« Ta teška optužba o nepoznavanju Boga obrazložena je 2,8: »Svećenici nisu govorili: Gdje je Gospodin? Oni što su tumačili Zakon nisu mene poznavali, pastiri su se protiv mene bunili, proroci su za Baala prorokovali i išli za onima koji im ništa nisu koristili.«⁴⁵

Spoznaja Boga (*da`at 'êlôhîm*) predstavlja doista ključni pojam proročke teologije, osobito kod Hošee i Jeremije. Ta sintagma po svoj prilici ne potječe niti iz uporabe u državnim ugovorima drugih susjednih naroda niti pak iz iskustva s područja bračnoga života, nego se veže kao *terminus technicus* za svećeničku svijest poziva. Znanje kod svećenika omogućuje ispravan odnos prema Bogu (usp. Hoš 4,6; Jr 2,8; Mal 2,7). To poznavanje Boga uključuje sposobnost slušanja njegove riječi, gledanja njegovih viđenja i duha spoznaje i straha Božjega. U jednu riječ posrijedi je otvorenost srca prema Božjoj objavi. S obzirom pak na sadržaj radi se o poznavanju Božjih odredaba koje su bile važne kao poduka za narod. Svećenici su najodgovorniji da narod spozna Boga, ali u praksi to nije tako, jer je duh bluda zarobio njihovo srce (Hoš 4,9-11). Međutim, prava

⁴³ Usp. Wilhelm RUDOLPH, *Jeremia*, Tübingen, 1968., 6.

⁴⁴ Usp. Werner H. SCHMIDT, *Der »neue Bund« als Antwort auf Jeremias kritische Einsichten*, 189-190.

⁴⁵ Navedena mjesta iz Jeremijine knjige dijelovi su vlastitoga prijevoda Jeremijine knjige.

da`at 'ēlōhīm bit će u konačnici Božji dar svim ljudima, tako da u novom Savezu neće biti više potrebna takva poduka (Iz 11,9; 33,6; Jr 31,34).⁴⁶

Što se tiče logičke povezanosti spoznaje Boga i oprostjenja grijeha, ona je nejasna. Ta nejasnoća dolazi od različitoga shvaćanja veznika כִּי (kî) u 31,34e. »Gospodin se neće sjećati zlih djela naroda i izbrisat će ih iz svoga sjećanja« mnogi tumači shvaćaju da je opraštanje grijeha pretpostavka uspostave novoga Saveza ili pak razlog svega onoga što je naznačeno ranije.⁴⁷

Valja istaknuti da obećanje oprostjenja grijeha poklanja Gospodin i da je ono u konačnici eshatološki dar. Ono je, kako to ističe J. J. Stamm, i pretpostavka života u »novome Savezu«. ⁴⁸ U ovome kontekstu W. H. Schmidt navodi da je »oprostjenje s jedne strane preduvjet za oprostjenje općenito, oslobađa od prošlosti i otvara budućnost. S druge strane ta zaključna rečenica čini nemogućim ponovno kidanje Saveza.« ⁴⁹ U čemu su Judeja i Izrael pogriješili? ⁵⁰ To je prije svega neposlušnost prema Tori prikazano kao kontinuirano kidanje Saveza. ⁵¹ Značajno je ukazati na to da ovdje inicijativa u potpunosti dolazi od Gospodina i nema nikakvih tragova koji bi ukazivali na traženje nekih preduvjeta od naroda. Novi Savez je Božje neuvjetovano djelo koje će proizvesti određene učinke, a među njima su svakako upisivanje Tore u čovjekovo srce što će roditi mogućnost spoznaje Boga za sve i opraštanje grijeha.

4. Zaključne misli

Nakon provedene analize na vidjelo izlazi da je sklapanje novoga Saveza jedinstveno Božje djelo koje će se dogoditi u budućnosti. To je razvidno i iz

⁴⁶ Hans W. WOLFF, »Wissen um Gott« bei Hosea als Urform von Theologie, u: *Evangelische Theologie*, 12 (1952/53), 533-554. Također: Božo LUJIC, *Starozavjetni proroci*, Zagreb, 2004., 98-100.

⁴⁷ Usp. William McKANE, *A Critical and Exegetical Commentary on Jeremiah*, 819-820. U prvu skupinu ovaj egzeget ubraja sljedeće autore: Giesbrecht, Cornill, Peake, Volz, Rudolph, Weiser, Thiel, u drugu: Duhm, Volz, Levin.

⁴⁸ Johann J. STAMM, חַיִּים וְחַיִּים slh vergeben, u: *Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament*, II, Stuttgart, 1973, 150-160.

⁴⁹ Werner H. SCHMIDT, Der »neue Bund« als Antwort auf Jeremias kritische Einsichten, 192.

⁵⁰ Kao što ističe W. Groß osobna zamjenica חַיִּים (hēmāh) odnosi se kako na naraštaj oca tako i na Judeju i Izrael. Time se naglašava kontinuitet kidanja saveza, ali jednako tako i to da se opraštanje odnosi upravo na to. Walter GROß, *Zukunft für Israel. Alttestamentliche Bundeskonzepte und aktuelle Debatte um den neuen Bund*, 142-143.

⁵¹ Na tu činjenicu nevjernosti ukazivali su i drugi proroci, prije svega Hošea, ali i Ezekiel koji svoje dokaze crpe iz povijesti. Vidi o tome više u: Božo LUJIC, *Starozavjetni proroci*, 268. Također Gerhard von RAD, *Theologie des Alten Testaments 2. Die Theologie der prophetischen Überlieferungen Israels*, München, 1987., 235s.

uporabe glagola כרת (*krt*) – *rasjeći, sklopiti*. Za prethodni savez navedeni se glagol nalazi u glagolskom obliku perfekta כָּרַתִּי (*kārattī*) (31,32b), a za novi Savez uporabljen je oblik futura אֶכְרֹת (*'ekrōt*) (31,33).⁵²

Jednako tako tekst pokazuje postojanje kontrasta i u uporabi osobnih zamjenica. Naspram osobne zamjenice הֵמָּה (*hēmmāh*), *oni*⁵³ nalazi se također naglašeno Božje »ja« u cijelome tekstu (31,31-34). Iz toga se smije zaključiti da je prethodni Savez bio objekt suprotstavljenih djelatnosti: Bog ga je sklopio (*kārattī*) pa ga zato Bog i imenuje: »moj Savez« (*b^erîtī*) – a oni oci, Judeja i Izrael – su ga raskinuli (*hēmmāh hēpērû*). Valja upozoriti na neuobičajenu činjenicu da se sa strane naroda nigdje u ovome tekstu ne spominju ni obraćenje, ni priznavanje grijeha, ni neka kazna za grijeh (za razliku Jr 11). Samo Gospodin djeluje – i to neuvjetovano i iz vlastite slobode. Pritom se ne uočava nikakva aluzija na povijesni odlazak u izgnanstvo i povratak u domovinu što bi se moglo očekivati iz povijesnog konteksta Jeremijina vremena.

Analiza je pokazala da se בְּרִית הַדָּשָׁה (*b^erît hādāšāh*) prikazuje na kontrastnoj pozadini Saveza kojega su oni raskinuli אֲשֶׁר-הִקְמָה הַפְּרוּ... לֹא כִבְרִית... (*lō' kab^brît... 'āšer-hēmmāh hēpērû*) kao kvalitativno drukčija stvarnost. Izrije-kom se tvrdi da neće biti kao dotadašnji Savez. Tekst se više ne osvrće na taj Savez, nego pogled usmjerava prema onomu novomu. Istina je taj novi Savez ima dosta elemenata staroga kao što su adresati, obvezatnost Tore i Božji odnos u smislu već postojeće formule Saveza.⁵⁴

Novina novoga Saveza sastoji se u nemogućnosti njegova kidanja, a što je opet posljedica neraskidivoga stapanja Božje volje s ljudskom u središtu čovjekove osobe. To je djelo Božje inicijative: נָתַתִּי אֶת-תּוֹרָתִי בְּקִרְבָּם וְעַל-לִבָּם אֶכְתְּבֶנָּה (*nātattī 'et-tōrātī b^eqirbām v^eal-libbām 'ekttābēnnāh*). Stavljanjem Tore u središte čovjekove osobe, u njegovu nutrinu događa se nešto jedinstveno: Božja i ljudska volja bit će jedno tako da neće biti potrebno nikakvo poučavanje izvana, jer će Bog čovjeku govoriti iznutra pa će tako otpasti i svako posredovanje. W. H. Schmidt taj Božji pothvat ovako interpretira: »Ukoliko je Božja volja upisana u ljudsko srce, onda je čovjek više ne osjeća kao zahtjev izvana, kao tuđu volju protiv koje se može buniti, nego kao vlastitu volju – a zar se ne čini rado

⁵² Na ove razlike upozoravaju brojni autori čime žele istaknuti određenu novinu u »novome savezu«. Vidi: Walter GROß, *Zukunft für Israel. Alttestamentliche Bundeskonzepte und aktuelle Debatte um den neuen Bund*, 143.

⁵³ Na važnost ove zamjenice upozorava također i Adrian SCHENKER, *Der nie aufgehobene Bund. Exegetische Beobachtungen zu Jer 31,31-34*, u: QD, 146 (1993.), 85-112: osobito 109-110.

⁵⁴ Tako mišljenje zastupa i Walter GROß, *Zukunft für Israel. Alttestamentliche Bundeskonzepte und aktuelle Debatte um den neuen Bund*, 150-151.

ono što proizlazi iz vlastitoga poticaja? Budući da je Božja volja veoma blizu čovjekovoj nutrini, štoviše poklapa se s ljudskim uvidom, nije više provedivo razlikovanje heteronomije i autonomije.«⁵⁵ Svatko će moći spoznati Božju volju od maloga do velikoga.

Na taj način prestaje i svako deuteronomističko uvjetovanje novoga Saveza ponašanjem naroda što je u dotadašnjem savezu bilo uobičajeno.⁵⁶ S druge pak strane Jr 31,31-34 svojim naglašavanjem kolektivnog Saveza od strane Gospodina odbacuje svećeničko individualiziranje raskida Saveza. Ipak to kolektivno sklapanje Saveza ide kroz središte Izraela ali će biti osobno upisano u srce svakoga pojedinaca. Na taj način novi Savez ima duboko osobna ali i obilježja nove zajednice.

Ostaje otvoreno veliko pitanje kako će Bog oprostiti čovjekove grijehе? Zar on to nije činio i ranije? Ako je narod morao ranije snositi posljedice raskida Saveza, zašto sada neće? Odgovor se može tražiti samo u Božjem slobodnom, ničim uvjetovanom Božjem pothvatu u neraskidivo povezivanje s čovjekom što će se dogoditi u neodređenoj ali približavajućoj budućnosti **בְּיָמֵינוּ** (hinnēh jānīm bā'im).

A sada da se vratimo izvornome pitanju s početka ovoga članka: što je to **בְּרִית חֲדָשָׁה** (*b'rit hādāšāh*) (31,31)? Je li to stari kao »obnovljeni Savez«, *restitutio ad integrum* (Ch. Levin)? Je li to postojeći poboljšani Savez? Je li to u bitnome istovjetan onome Savezu na Sinaju koji je raskinut (N. Lohfink, E. Zenger)?

Na temelju analize teksta i širega konteksta ne samo u Jeremijinoj knjizi nego i proročke teologije Saveza, možemo zaključiti da je Savez kao stvarnost u kojoj sudjeluju i Bog i ljudi, moguće promatrati s dva gledišta: s onoga Božjega i onoga ljudskoga. Bez obzira na »partnerski« odnos Boga i ljudi u sklapanju i održavanju Saveza, valja istaknuti da inicijativa za sklapanje Saveza kao ponuda uvijek dolazi od Boga – i to neuvjetovano. I u tom smislu Božji odnos otvorenosti ostaje isti. No na Savez je moguće gledati i iz perspektive ljudskoga ponašanja gdje uvijek iznova nailazimo na ljudsku nevjernost označenu u konkretnim postupcima kao »povredu« ili »kidanje« Saveza. Bog je, međutim, uvijek iznova tražio mogućnost obnavljanja Saveza unatoč određenim lomovima. No kontinuitet je uvijek postojao unatoč određenom diskontinuitetu.

⁵⁵ Tako Werner H. SCHMIDT, *Der »neue Bund« als Antwort auf Jeremias kritische Einsichten*, 193.

⁵⁶ Deuteronomistička predaja upravo u uvjetovanju Božjega djelovanja ljudskim djelovanjem vidi radikalan pomak u odnosima između Boga i naroda. Na to upućuju brojne kondicionalne rečenice u Ponovljenom zakonu ali i u deuteronomističkoj predaji. Usp. Sigrid LOERSCH, *Das Deuteronomium und seine Deutungen*, Stuttgart, 1967.

Unatoč mnogim elementima iz prethodnoga Saveza koji ulaze i u »novi«, potrebno je istaknuti da je u Jr 31,31-34 posrijedi ipak veliki kvalitativni skok koji nismo zabilježili u dotadašnjem govoru o Savezu između Boga i ljudi. Prije svega, novi Savez neće se moći raskinuti nikakvim čovjekovim djelima i ostaje posve neuvjetovan kao potpuni čin slobode, dok su se drugi savezi u prošlosti mogli razvrći. U tom je novina novoga Saveza, jer on na određen način ostaje vječni Savez. Drugo, u prethodnoj Božjoj objavi Bog je govorio narodu »izvana«, preko proroka, svećenika. Dakle, Tora je posredovana izvana kao zakon koji je trebalo izvršavati. Istina je da postoji smjer u proročkoj objavi kad Bog sve više i više ulazi u proročki život i tako njegova riječ postaje proročka riječ, a proročka riječ Božja riječ. No to je daleko od bilo kakva poistovjećivanja. Novi Savez pak predstavlja stapanje Božje i ljudske volje u jednu stvarnost. Konačno, rezultat takva Božjega djelovanja bit će i opraštanje svih grijeha kako pojedincima tako i cijeloj zajednici.⁵⁷

Mogli bismo se složiti s W. H. Schmidtom kad je u pitanju kontinuitet i diskontinuitet staroga i novoga Saveza: »Pa ipak, postoji kontinuitet u diskontinuitetu. S obzirom na tvrdi uvid u »raskid« postiže se trajna nakana na drugi način; čuvajući istu intenciju obećanje očekuje temeljni obrat. Sa stanovišta te strukture razumljivo je da »novi Savez« ne misli samo »obnovu« nego – analogno obećanju »novoga srca« – novi početak«.⁵⁸ Je li novi Savez stari ili novi? On je i stari i novi. Stari – ukoliko postoji kontinuitet između staroga i novoga, ali je i novi jer predstavlja novi početak kvalitativno drukčijeg odnosa između Boga i ljudi.

Ne može se oteti dojmu da novi Savez u svom konačnom domašaju znači stvaranje novoga čovjeka u kojem će Božja volja činiti vertikalnu ali i stvaranje novoga svijeta u kojem će taj čovjek činiti novu zajednicu u horizontali.

⁵⁷ Niz autora ima različite komentare s obzirom na novost novoga saveza. Tako Elmers E. MARTENS, *Jeremiah*, Scottdale, 1986., 195. navodi tri novine u novome savezu: 1. Bog će staviti zahtjeve saveza u središte osobe; 2. Iskustvo Boga bit će izravno i neposredno; 3. Oproštenje je ugaoni kamen novoga saveza jer podvlači crtu ispod naše vlastite prošlosti. Tim WILLIS, *Jeremiah – Lamentations*, 267. Iščitava četiri novine: 1. Zakon saveza bit će interioriziran; 2. Odnos između Gospodina i naroda je kao odnos između zaručnika; 3. svaki će pojedinac imati osobni odnos s Gospodinom; 4. Gospodin će oprostiti njihove grijeha.

⁵⁸ Werner H. SCHMIDT, *Der »neue Bund« als Antwort auf Jeremias kritische Einsichten*, 193. U tom smislu valja razumjeti i mišljenje dokumenta Papinske biblijske komisije *Židovski narod i njegova sveta Pisma u kršćanskoj Bibliji*, Zagreb, 2003., 100-101. U Dokumentu se ističe da se u Jeremijinu tekstu 31,31-34 »ne naviješta promjena zakona, nego novi odnos prema Božjem zakonu«.

Summary

THE FEATURES AND MEANING OF THE NEW COVENANT (B^ÊRÎT HĂDĂȘĂH) IN JEREMIAH 31:31-34

Božo LUJIĆ

Catholic Faculty of Theology, University of Zagreb
Vlaška 38, p.p. 432, HR – 10 001 Zagreb
blujic@globalnet.hr

The article, »The Features and Meaning of the New Covenant (b^Êrît hădășăh) in Jeremiah 31:31-34« analyses this text about the new covenant with a historical, critical, structural and semantic perspective. Namely, Jeremiah 31:31-34 is a unique passage not only in the Book of Jeremiah but also in the entire Old Testament. It is perceived as the peak of the Old Testament and a text with which it is possible to build bridges between the Old and New Testaments while at the same time destroying them. A proper interpretation can contribute to proper relations between Christians and Jews. Exegeses attribute the text to Deuteronomy, while today, to post-Deuteronomic succession even though they see certain traces of Jeremiah's thoughts in it. Taking into account its meaning and reception this text has its greatest significance in the Old Testament. Heb 8:8-12 cites this text and it is the longest citation in the Old and New Testaments. b^Êrît hădășăh – new covenant – can be found only in this particular place in the Old Testament.

In analysing the text Jr 31:31-34 we started from the results of historical-critical research. At first, doubts were raised about Jeremiah being the author of this text (B. Duhm, R. Smend). Later, it was believed that Jeremiah had significant influence on elements of the text (P. Volz, G. von Rad), followed by theories of Deuteronomic reviews (W. Thiel, S. Herrmann, S. Böhmer), to the latest theories of post-Deuteronomic amendments (W. Groß).

Research then became intensive considering the actual term b^Êrît hădășăh: whether this means the old but improved covenant – restitutio ad integrum (Chr. Levin) or in fact a »new covenant« which in essence is qualitatively identical to the covenant of Sinai (N. Lohfink), or the new covenant continues on from the old despite some differences (E. Zenger).

An analysis in an exegetic-theological context of Jr 31:31-34 sets the text in the »Book of Consolation«, (Jr 31-33) and notes that within the five prophecies of redemption, this text about the new covenant has a central place.

An analysis of the actual text 31:31-34 shows that the text represents the promise that is evident in the use of the future form of the verb krt. A lingual analysis shows

the significance of the personal pronouns I – they where the I relates to God's emphasised actions compared to those who belong to the fathers and people that the Lord led out of Egypt, but equally so with current Judea and Israel. This creates a continuation in the violation of the covenant. On the contrary, God gives a »new covenant« to the heart of the people and nation. The consequence of that covenant on an anthropological basis is the realisation of God without limits, and of the forgiveness of sins. Above all it is important that the new covenant will not be breakable.

Are the old and new covenants identical? From the analysis we find: if the covenant is observed from God's perspective it is the same because it has the same intention by God and the same recipients are in question if the »new covenant« however, is observed from a human perspective then the »new covenant« is indeed new in some vital elements: God's and human will be one, the new covenant shall be realised and executed from within hence there will be no need for mediators, the new covenant will not be able to be broken and finally there will be a radical forgiveness of sins. The Old covenant was the law that acted outside while the new is founded on anthropology and creates a new man and then a new community. Is the new covenant old or new? It is old and new. Old – if there is continuity between the old and new but new because it represents a new beginning of a quality relationship that is different between God and people.

Key words: new covenant, Torah, revelation within, cognition of God, forgiveness of sins.